

re, Cuisery, az ordítózó Chappaz. Csak Mailloche, az öreg takács maradt otthon, seramivel sem törődve és szorgalmasan dolgozva szövőszékénél. Egy kiáltozó csoport közepén Lhenry veszélyesen forgatja pikáját és esküdjözik, hogy megsétáltatja öklét a gaz de Launay pofáján. Óh, az átkozott versaillesi arisztók, akik azt hitték, hogy egyből lenyelik a párizsi békákat! A Bastillehez! A Bastillehez! A Bastillehez! Le a pokoli épülettel, melynek árnyéka ránehezedik a külváros bejáratára! A Bastillehez!

A külvárosi utak kereszteződését öt ágyu védi, a tüzerek szabadon tartják a teret és visszakergetnek mindenkit, akinek nincsen keresnivalója ezen a támadó vonalon: a fegyvertelen férfiakat, a gyerekeket és komaaszonyok csoportját: Bouteculotnét, Pécolatnét, Audéoudnét, Beriquetnét, mind a nyávogó vénasszonyokat. Lamour apró, az öreg paraszt, mozdulatlanul áll a „Zenélő számár“ korcsmának falához támaszkodva, mintha a régi idők szobra lenne. Vejének intése ellenére megkísérelte ma is elvándorogni a Bastille falánál levő padhoz, ahol a többi öregekkel sütkérezni szokott, de nem jutott túl a sarkon és ott áll, bármit is mondjanak, sóbálványá válva a világvégnek ezen látványa előtt. A Bastillehez! A Bastillehez! Ha a Bastille leomlik, nem jelenti-e bukása Párizs győzelmét, a szabadság kikívását, a nép diadalát és a Nemzetgyűlés tettcinek végső szentesítését? A Bastillehez! A Bastillehez! Megkezdődött a tánc, az ágyú dörög és bömbölése ijesztő visszhangban verődik vissza. A golyóbisok rést fognak törni a lázadó Harmadik Rendbe! A dühös gyülekezés tovább folyik. A minden kereskedő negyed felé nyitva álló rue Saint Antoine hullámokban önti a polgárságot, amely magával sodor mindent, maga mellé kényszeríti a mesteremberek nyugtalanító tömegét, a munkások hatalmas és engedékeny sokaságát, amely úgy indul rohamra, mintha munkába hívták volna. A külvárosok tovább is küldik kiéhezett csapatokat, melyek nekiszabadított harmok topogásával ereszkednek le: fekete, szőrös férfiak, viharvert arcú asszonyok és az anyjuk rongyaiba kapaszkodó csontvázszerű porontyok. A Bastillehez! A Bastillehez! Ez a kiáltás hangosabb, mint az ágyudörgés, a hazafiak még a várfalak alatt is ezt ordítják teli tüdővel, puskájukról is megfélelkezve. Mintha ez a kiáltás félelmetesebb lenne a fegyvereknél, mintha hallatára, varázserőnek engedve, magától összeomlana a nyomor és elnyomatás jelképének, ennek a hűbéri szörnynek mind a nyolc fekete tornya.

1789. A GAZDASÁGI ELŐZMÉNYEK

A 15., 16. és 17. század folyamán Európa legtöbb államában a *feudalizmus* volt az uralkodó társadalmi forma. A parasztnak ebben a korban még maradt némi ideje arra, hogy a nagybirtokos arisztokrata hűbérurak birtokain végzett robotmunkán kívül saját kunyhója körüli telkét vagy pár hold földjét is megművelhesse és állatait a köztulajdonban levő „köz-ségi legelőre“ kihajtsa. Saját termékeinek egy részét azonban a hűbérurnak be kellett szolgáltatnia. Ugyanebben a korszakban a városokban a *céhrendszer* volt legelterjedtbb formája az ipari termelésnek, melynek törvényes előírásai az egyes kézműiparokban a képesítés megszerzését (a mesterré avatást!) erősen megnehezítették, az alkalmazható segédek számát pedig korlátozták. Így ebben az időszakban Franciaországban is a sa-

ját munkán alapuló magántulajdon volt a legelterjedtebb forma: a dolgozók rendelkeztek a termelőeszközökkel és ez a körülmény ugy a mezőgazdaságban, mint a városokban meglehetősen patriarchális viszonyokat és aránylagos jólétet tett lehetővé, amennyire ezt a papi és hűbértizedek és adók megengedték. Nagy szerepe volt a francia városokban a kézműiparon kívül még a kereskedelmi uzsoratókének is, mely különösen a 17. századtól kezdve a hajózást és a gyarmatokkal való kereskedést kezében tartotta és a fokozódó vagyonosodás révén kialakuló harmadik rendnek jelentős részét tette. Ehhez a vagyonos osztályhoz járult még a kiváltságosok csoportja, mely az abszolutisztikus uralkodóktól nyert különböző gyarmati, nyersanyag- és szállítási engedmények, valamint az azokkal üzőtt korrupt spekulációk révén nagy jövedelemre tett szert, megteremtve ezzel a jövő nagyipari tőkék alapjait.

Ezekben a történelmi időkben sajátos folyamat indult meg Európában. Angliában *inclosures* (bekerítés) néven törvényt hoztak, hogy a földbirtokos lordnak jogában áll az addig közös tulajdont képező községi termőföldeket és legelőket kerítéssel megjelölni és ily módon birtokába venni. Ugyanekkor indult meg a *clearing of estates* nevű folyamat, vagyis a földbirtokok *ritkítása*, mely abból állott, hogy a hűbérurak a földműves parasztokat kunyhójukból és földesekjükről erőszakosan elűzték és az ott hagyott földet birtokba vették. Ugyanez a folyamat Németországban *Bauernlegen* néven ment végbe. Franciaországnak a 14., 15. és 16. században szinte megszakítás nélkül az angolok, olaszok és Habsburgok ellen folytatott háborúi az arisztokraták figyelmét részben elterelték ezekről a gazdasági célokról, így ott az előbb említett folyamat valamivel később következett be s főképpen a közös tulajdont alkotó községi földeknek a nagybirtokosok általi kisajátítására szorított. A termőföldek e birtoklásában beálló forradalmi változás, melyet az ország „legjobbjai“ kívántak, Franciaországban egészen a 18. század végéig folytatódott és állandó elkeseredésben tartotta a bérlőket, földmunkásokat és a felesben dolgozókat (métatyers). Ennek a folyamatnak eredménye, hogy a vidék szünet nélkül ontotta a termelőeszközeiktől és termelési lehetőségüktől megfosztott szegények tömegeit az országutakra és a városokba. Ezek azután kisebb részben a Franciaországban akkor még elszórtan működő kéziipari (manufaktúra) üzemekben nyertek elhelyezést, jórészt azonban rongyos csavargókká vagy bűnözőkké váltak, akik alkalmi munkából, koldulásból és lopásból tengették életüket s kiket a feudális nagyurak és abszolutisztikus uralkodók törvénykezése groteszk-terrorisztikus módon még csavargás miatt is a legsúlyosabban (megbélyegzéssel, halálbüntetéssel) sújtott.

Igy indult meg az a folyamat, mely egyrészt kitermelte a rendelkezésre álló munkaerők nagy tömegét, akik pusztán munkaerejükön kívül mást eladni már nem tudtak; másrészt ezzel egyidejűleg gyűlni kezdtek az uzsora- és kereskedelmi tőkék, melyek azután a kéziipari (manufaktúra) üzemek elterjedésével még gyorsabban halmozódtak fel, megteremtve alapját azoknak a tőkéknek, melyek segítségével a nagyiparon alapuló tőkés termelés később megindulhatott.

A 14. századbeli Európa parasztforradalmi közül a franciát teljesen leverték. Ezt követően megindult a harc az uralkodó osztályok (a nagybirtokosok és az abszolutisztikus uralkodók) között a parasztoktól nyert értéktobblet felosztásáért. Ezzel azonban nem elégedtek meg és Francia-

ország részben azért folytató a 14. és 15. században állandó háborúkat, mert a vezető osztályok remélik, hogy győzelem esetén az idegen ország munkarejének gyümölcsét is élvezhetik majd, részben pedig a francia textilipar érdekében és nyersanyagokért. Ezek a háborúk azonban rendkívül súlyos terhet jelentettek, s ezek főképpen a földművelő lakosságra hárultak, mely az ország lakosságának kb. 80 százalékát tette, Franciaország 25 millió lakosa közül kb. 21 millió esett a vidéki és 4 millió a városi lakosokra. Ez a néptömeg évszázadokon keresztül türelmesen viselte az adók formájában ránehezedő súlyos terhet. A vidéki lakosság természetesen nem csupán földmunkásokból, bérlőkből, kis- és középbirtokosokból állott, hanem a falvakban kézművesek, kereskedők, iparosok, pékek, mészárosok, cipészek, szatócsok, stb. tették a népesség elég jelentős részét, ezek sorsa azonban szorosan összefüggött a földművelők sorsával. A földművelő lakosság maga négy csoportból állott: a legjobbmódu bérlőkből, az önállóan gazdálkodó parasztokból, (akik jórésze azonban kis- és középbirtokos) a földmunkásokból, akik a pénzben és természetben húzott munkabérukből éltek, végül a „métayer“-kből, a felesekből, akik a földtulajdonosától vagy a nagybérlőtől a földet és a termelőeszközöket az elérendő termésnek kb. a feléért bérelték és azt azután természetben szolgáltatták be.

XIV. Lajos Spanyolország és Hollandia ellen viselt gazdasági és politikai háttérű háborúi, hugenotta-üldözései, továbbá fényűző udvartartása, XV. Lajos osztrák örökösödési-, majd hétéves háborúja és maitress-gazdálkodása (Pompadour, Dubarry) súlyos gazdasági zavart okoztak az országnak, úgyhogy az ezekből származó terheket a különféle adók nagymértékű felemelésével kellett fedezni. Ezek az adók oly magasak voltak, hogy egyes vidékeken a paraszt minden 100 frank jövedelemből 53 frankot föld-, fej- és jövedelemadó címén fizetett az államnak, továbbá tized címén 14 frankot a földesurnak és körülbelül ugyanannyit a papságnak. A megmaradt 19 frankból még leszámítandó a só és a forgalmiadó. Értéhető így, ha a paraszt állandó éhínséget szenved és élete alig különb az állaténál, amikor a kezdetleges földművelés mellett nem volt képes a földtermékenységet annyira fokozni, hogy a számára hagyott jövedelemből még tudott volna élni. Nagyon sok föld parlagon hevert. Nyomorúságos szármával földött sárkunyhókban laktak, pizsokban és durvaságban éltek. Az uralkodó hatalmaknak nem volt érdekük, hogy őket irni-olvasni megtanítsák. A tized, melyet a földesurnak be kellett szolgáltatniok, sok esetben a tiszta hozadék egyharmadát tette ki. Young, aki bár felületes gondolkodó, de jó megfigyelő volt, a kisbirtokos parasztok földjét a francia területnek kb. egyharmadára becsülte, ez azonban vidékenként egészen eltérő volt. Így pl. *Laonnais* egyik falujában a föld 90 százaléka, a másikkban csak fél százaléka volt az Egyházé. A földesurak és az Egyház privilegizált birtokait Young az ország területének felére becsüli. Laonnaisban 51 község átlaga a következő: Az Egyházé 20.5 százaléka, a nemességé 30.1 százaléka, a polgárságé 19.4 százaléka (a városi kereskedők, hajósok és uzsorások által összevásárolt területek); míg a parasztoké csupán 30 százaléka. Artoisban folytatott vizsgálata szerint a parasztok és polgárok birtokában szintén kevesebb volt, mint a föld fele. Ezek szerint az adatok szerint XVI. Lajos korában a földelosztás kb. a következő: az Egyházé 10 százaléka, a nemességé 30 százaléka, a polgároké 20 százaléka,

parasztoké 40 százalék. Ilyen elosztás mellett a parasztság, melynek a háborúk, a fényűző udvartartás és a pazarló nemesség majdnem minden költségét viselnie kellett, roskadozott a terhek sulya alatt, melyeket a privilegizált „rendek“ (papság, nemesség) teljesen ráhárítottak. XIV. Lajos sikeres hadjáratai, Elzász-Lotharingia meghódítása, a németalföldi, indiai és kanadai sikerek, a dolgozók hatalmas tömegének életsorsát nem javítják meg, ellenkezőleg a háborús terhek, a király és szeretőinek őrült pazarlása még elviselhetetlenebbé teszik.

A mezőgazdasági nagyüzemek XV. Lajos alatt még nagyon ritkák; a gazdag nemesség a király udvarában élt és szórakozásokat hajszolt. Északfranciaországban voltak ugyan nagy számban nagybérlők, ezek azonban a földet kisebb parcellákban a métayereknek adták bérbe, természetbeni szolgáltatás ellenében. Így a tőkés alapon nyugvó mezőgazdaság (egészen a 18. század közepéig), még csaknem teljesen hiányzott, míg végül is, mikor a merkantilizmus és a háborúk annyira tönkretették az országot, hogy a mezőgazdálkodás belterjesebbé tétele szükségessé vált, a fiziokraták tudományos iskolájának követésében, a szórakozástól megcsömörlött tulfinomult kulturájú nagybirtokos nemesség kedvet nem kapott a vidéki egyszerűbb élethez és a modernebb földművelési szerzősámokhoz. Ez azután fokozott mértékben megindította a községi birtokok kisajátításának és a parasztok földjükről való elűzésének folyamatát, mely egészen a 18. század végéig tartott. Ez az eljárás természetesen a parasztsággal való állandó és élénk összeütközéseket vezetett, különösen, amikor a földesurak *Landes* területeit, melyeken a parasztság már évszázadok óta legeltette nyájait, kisajátították. A községi birtokok felosztása a „triage“ elnevezésű jogi folyamattal történt. Ennek értelmében a községi birtokok egyharmadát a „seigneur“, a hűbérur, kétharmadát pedig a község kapta. Ez a kétharmad is a nagybirtokos osztálynak jutott, így a bérlők, felesek és napszámosok üres kézzel jutottak ki az üzlethől. Ez volt az egyik társadalmi „haladás“, mely a későbbi forradalmi összeütközéshez vezetett.

A francia földművelési technika súlyos elmaradottsága a angol mögött, a francia paraszt maradiságából, műveletlenségéből, a tőke és agrárhitel hiányából eredt és a papi tized is erősen akadályozta a költséges tökéletesítéseket, amelyekkel a földművelést belterjesebbé lehetett volna tenni. Mindezek után természetesen, hogy a 18. század második felében, mikor az agrártermékek árának emelkedése következtében a nemesség, az Egyház, továbbá a polgári nagybirtokos- és bérló osztály bizonyos fellendülést élvezett, a paraszt a legsötétebb nyomorban maradt. Először földje tulkicsiny volt ahhoz, hogy a súlyos adók a seigneuroknak és az egyháznak juttatott terhek után megmaradt termékekből megélhessen, másodsor elmaradt, rossz gazda volt, továbbá a seigneurök vadászjogai is csorbították járandóságát, s végül gabonájáért keveset fizettek, mert a magas árak hasznát a kereskedők zsebelték be. Young szerint az egyházi tized a hozadéknak kb. 11-ed-20-ad részét tette ki, míg az adók, a 18. század elejétől 1780.-ig több, mint háromszorosukra növekedtek. XVII. Lajos egyik jelentős reformja következtében a legjobb föld után 45 százalék, a középminőségű után 27 és a rossz után 10 százalék fejadót kellett fizetni. Még sokkal súlyosabbak voltak a legjobb vidéken XV. Lajos alatt a királyi adók. Ebben az időben a vidéki

lakosság nyomora kétségbeejtő. D'Argenson írja: „Nem látok egyebet, csak ijesztő nyomoruságot. Mindenütt romban heverő falvak, széthulló házak ötlenek szemembe.“ Az 1759. évi parlamenti ülés a *vidék sivataggá válásáról* beszél. Koldusok ezrei árasztják el az országutakat és a városokat és szolgáltatják azokat a munkaerőket, akiknek segítségével a manufaktura (kézipari) üzemekben a tőkés termelés igen nagy mértékben megindulhatott. A nagy nyomor tagadhatatlan tényvé vált és az egész országra kiterjedt. Ez azután különösen az 1749.-i éhínségnél és az 1739-40-es, az 1747-es és az 1753-as válságoknál mutatkozott meg súlyosan. 1775-ben tört ki a parasztok egyik felkelése, az úgynevezett lisztháború, amikor a parasztok a drágaság és a rossz termés miatt tömegesen vonultak a versaillesi királyi kastély elé, segítséget kérni. Ezt a mozgalmat erőszakkal nyomták el, épp úgy, mint az 1783-as és az 1786-os parasztfordalmakat is. Sádóért évente 4000 ember ellen vezettek végrehajtást, s az adóbehajtásokból kifolyólag évente 3500 embert vetettek fogságba. A fogházak zsúfolva voltak minden kora és nemű foglyokkal, akiknek étkezésére naponta 5 sout (6 fillért) adtak fejenként.

Közben a városokban két ellentétes irányú mozgás következett be. A munkamegosztás előrehaladásával megnövekedett termelőerő a városi polgárságnak mindjobban előrehaladó vagyonosodását és ezzel politikai előretörését, másrészt a kézipari üzemek által elnyelt volt céhbeli tanult kézműveseknek és a beözönlött parasztlakosságnak ugyanezen okból való mindinkább növekvő elnyomorodását, elszegényedését idézte elő.

A fiziolokrata miniszter, *Turgot* 1775-ben energikus kézzel fogott a városi céhek felszámolásához és az ipar szabadságának helyreállításához. Ez természetesen mélyreható változást okozott a gazdasági életben. A céhmesterek azáltal, hogy mind több segédet vehettek fel, s így mind több ember munkájának hasznában részesedhettek, lassanként átalakultak kézművesekből kisebb, majd nagyobb tőkésekké. Így igazolódott be a társadalom osztálymozgásában az a hegeli tétel, hogy a mennyiség bizonyos ponton minőségbe csap át. A céhmester alkalmazott segédeinek bizonyos számánál már nem céhmester többé, hanem tőkés, akinek önmagának már nem kell dolgoznia, csupán felügyeletet gyakorolnia. Bár XVI. Lajos miniszterei (*Clugny, Necker és Calonne*) ezeket az intézkedéseket részben visszavonták, a folyamat mégis feltartóztatlanul haladt előre, jóllehet elég lassu tempóban, mert hiszen 1789-ben még 44 cég működött Párizsban.

Mindezek az előfeltételek tették lehetővé, hogy a kézipari üzemek a 18. évszázad közepén nagyobb fejlődésnek indultak; bár ez Franciaországban csak állami segítséggel és felügyelettel volt lehetséges, ugyanakkor, amikor Angliában már hatalmas magántulajdonban lévő üzemek működtek. Így is Carcassoneban, Lyonban és Roubaixban nagy selyemüzemek dolgoztak. Egyedül Lyonban 48.000 selyemmunkás dolgozott, Carcassoneban pedig 3000 vászonszövő. Párizsban, Le Havreban és Rouenban egyik manufaktura alakult a másik után, melyek miatt egész városnegyedeket építettek át. 1760 körül Franciaország ipari termelését kb. 930 millió frankra becsülték. Az ipari termelés iránt lassanként a természettudósok, fizikusok, kémikusok érdeklődnek, miután a vállalkozók kezdték őket a termelésbe belevonni. Mind nagyobb mértékben vállaltak érdekeltséget a megtollasodott céhmesterek, a hajózási és egyéb keres-

kedelmi vállalkozók és az uzoratóke birtokosai is a kéziipari üzemek alapításánál.

Igy haladt előre fokozatosan a „harmadik rend“, a városi polgárság vagyonosodása és ezzel együtt politikai befolyása is. Ezzel egyidejűleg azonban az ezekben az üzemekben dolgozók helyzete mind kedvezőtlenebb. A kéziipari üzemekben ugyanis eleinte a tőkés nagyszámu egyforma munkát végző munkást gyűjtött össze tömeges termelés céljából. Mikor azonban egyszerre nagyobb rendelést kapott, melyek leszállítása sürgős volt, a tapasztalat rávezette arra, hogy ha a cikk elkészítésével több munkás foglalkozhatik egyidejűleg oly módon, hogy mindegyik az áru más-más részét készíti, akkor az áru gyorsabban készül el. Ezzel azután nemcsak azt érte el, hogy a áru gyorsabban volt szállítható, hanem azt is, hogy előállítás olcsóbb lett, mert a részmunkás, a maga egyszerű részletmunkáját állandó ismétlés és gyakorlás által sokkal gyorsabban és jobban tudta elvégezni, mint amikor az egész cikket elejétől végig ő készítette. Így a munka termelőereje a munkamegosztás által hatalmasan növekedett, mely folyamat azután a részmunkás állandó gyakorlása s az ez uton szerzett újabb tapasztalatok révén folyton előrehaladt és apáról-fiúra szállt át. A munkásra nézve azonban ez a folyamat súlyos következményekkel járt. Munkája egyhangubb és idegőrlőbb lett, s mivel csupán mindig ugyanazt a részletmunkát kellett elvégeznie (a tűkészítő kéziipari üzemekben pl. 92 féle munka volt szükséges a tű teljes elkészítéséhez) ez a munkája mind egyszerűbbé és könnyebben helyettesíthetővé vált. Az egyes kézműves értékelése és ezzel együtt nagyobb jövedelme megszűnt, ügyetlenebb munkással, női és gyermekmunkával volt pótolható. Így bére a megnövelt munkaajánlat miatt mindjobban lecsökkent, állását könnyen elvesztette, helyzete mind nehezebb. *D'Argenson* mondja: „Több, mint 12.000 munkás koldul Rouenban, több mint 20.000 vándorolt ki három hónap alatt Spanyolországba, Németországba, stb. Lyonban több, mint 20.000 selyemmunkást a lakásán őriznek, nehogy kivándoroljanak.“ 1788-ban 40.000 munkás volt kenyér nélkül. A sztrájkokat karhatalommal törték le. A dolgozó gyári munkás napibére 26, a munkásnőé 15 sous (naponta kb. 50 centim). Így ugyanakkor, amikor a fellendülő ipar mellett Franciaország exportja, importja sokszázmilliót tett ki, a gyarmatokkal és Levanteval való kereskedelem virágzott, hatalmas kereskedelmi, ipari városok létesültek és a gazdagodó polgárság olyan tekintélyre tett szert, hogy az még XVI. Lajos kortársait is csodálatba ejtette, a Franciaország lakosságának legnagyobb részét kitevő parasztság a tizedek és adók alatt nyögött, a kisebb számu városi munkásság pedig a válságok és kéziipari munkamegosztás miatt csökkenő munkabérek és a munkanélküliség nyomorát viselte.

Ebben az időpontban a papságé — a második rendé — az ország egyötöd része, ami kb. 100 millió jövedelemnek felelt meg. 2800 prelátus és fővikárius, 5600 alapítványi főnök és apátur, 60.000 pap és vikárius élt Franciaországban, a kolostorokban pedig 24.000 szerzetes és 36.000 apáca. A kicsapongó főpapokkal szemben állott azonban a vidéki alsópapság, mely azután a forradalom idején a harmadik rendhez (a polgársághoz) csatlakozott.

Ugyanebben az időtájban kb. 270.000 nemes (első rend) élt Francia-

országban és ezek kapták az uralkodóktól az egyházi állásokat, birtokokat, kegyajándékokat, stb. Ugyanekkor a királyi udvar személyzete 1500 főből állott, ahol pl. csupán a király gyermekeinek nevelője évi 150.000 frank fizetést huzott. Az egyik államtitkár, mikor panaszkodott, hogy évi 180.000 frankból nem tud kijönni, további 40.000 frank kiutalást kapott.

A rendőrhatalóságok durva bánásmódja, a nagyurak fennhéjázása a kiszípolyozott paraszttal, munkással és adófizető polgárral szemben, a sokoldalú elnyomatás, valamint XVI. Lajos pazarlása és Calonne miniszter rossz gazdálkodása, mely megközelítette John Law szédelgéseit, oly súlyos államadósságba döntötte az országot, melynek terhét a királynak már a vagyonosodó polgárságra kellett áthárítania. Fenti okok fokozták a polgárság ellenszegülését s az idő szellemi előkészítése érettette az országot a forradalomra.

A *fiziokraták*, élükön Turgot miniszterrel és *Quesnay*vel, megteremtették azt a közgazdasági és filozófiai tudományt, mely alapját tette a nagyiparon nyugvó tőkés termelés kifejlődésének. Alapelveik: tulajdon, biztonság, szabadság. Természetes jognak tekintették a más munkáján alapuló magántulajdon védelmét. Tulajdonosoknak, vállalkozóknak, kereskedőknek teljes jogot, szabadságot követeltek ügyes-bajos dolgaikban. „Az egyesek érdeke majd fedni fogja a közösség érdekét is”, — mondták. A jobbágyság eltörlését, a céhek megszüntetését és a kereskedelem szabadságát hirdették (*laissez faire, laissez aller*) s így öntudatlanul is a tőkés termelés megindulásának, valamint a bekövetkezendő gazdasági események előmozdítói lettek. Az uralkodó osztályok, az abszolút királyság és a mezőgazdaság iránti nagyrabecsülésük ellenére is a francia polgárság öntudatlan szószólói ily módon s egyben előfutárai az Adam Smith által alapított angol klasszikus közgazdaságtannak.

A feltörekvő művelt polgárság teljes komolysággal fordult az Angliából származó, Locke és Hume által képviselt eszmék felé, míg az eriztokrácia csupán kacérkodott Rousseau divatos eszméivel. Az egész vonalon a materialista álláspont nyomult előtérbe, mert a polgárságnak a valóság felfedése vált érdekévé. Rousseau *Contrat Social*-ja minden belső ellentmondása ellenére hozzájárult a forradalmi hangulat emeléséhez. Voltairetól távol állott a felforgatás gondolata, míg Montesquieu *Esprit de Lois*-ja viszont túl elvont volt ahhoz, hogy a közönség szélesebb rétegeihez gyorsan férközhessen volna hozzá.

Rousseau, kinek állásfoglalása a kis városok állama mellett, mely a mezőgazdaságon alapul és a civilizációtól mentes, „erényes“ kispolgári erkölcsön alapuló élet érdekét szolgálja, már egyáltalán nem volt ugyan idősrerű, mégis a francia forradalom szellemi vezére lett, mert egyes gondolatai alkalmasak voltak forradalmi következtetések levonására. Így pl. a népfelég eszméje, az abszolút monarchia elleni támadásai és az a megállapítása, hogy a társadalmi szerződés (*Contrat Social*) megsértése jogot ad a népnek felkelésre, stb., stb.

A fent vázolt gazdasági előzmények és az előretörő, mind öntudatosabbá váló polgárság szellemi mozgalma idején érthető ellenhatást váltott ki az, hogy XVI. Lajos mind újabb követelésekkel lépett a parlament elé államkölcsonök megszavazása céljából. A költséges háborúk, a fényűző udvartartás és Calonne könnyelmű gazdálkodása ugy felhalmoz-

ták az államadósságokat, hogy emiatt a parlament, melynek többségét már a harmadik rend, a polgárság tette, valamint a király és kormánya között a harc mind élesebbé vált. Hiába szólitotta fel a parlament az uralkodót mindig újból takarékosagra, az adóterhek napról-napra súlyosbodtak. Ezek jórészt a kisembereket sújtották, minthogy Necker az ipari vállalkozókat és a tőkepénzeseket kimélte, úgy hogy a burzsoázia lassanként privilegizált osztállyá kezdett válni. 1787-ben már tényleges hatalmi harc tört ki, egyrészt az uralkodó és a feudális nagyurak, másrészt a polgárság között. 1788-ban a rendi harc eszméje már egészen általános. A forradalom kitörésének lehetőségét nagyban előmozdította a városok virágzása és ezzel a polgárság befolyásának és hatalmának mind erősebb növekedése, másrészt a paraszt és városi munkásság nyomora, az „ancien regime“ ez óriási ellentmondása. Ennek a végkép elkezertett tömegnek segítségével vivta ki azután a polgárság eszmei és gazdasági követeléseit. Az 1786-i válság a dolgozók munkanélküliségét óriási módon megnövelte, míg ugyanakkor a feltörekvő polgárság a nemesség rovására mind nagyobb termőterületeket vásárolt fel vidéken. Young szerint az általános fellendülés ellenére is rosszabbodott a forradalmat közvetlenül megelőző időben a vidéki és városi munkásság sorsa. Megdöbbentő adatokat szolgáltat a mezőgazdasági női munka nagy elterjedéséről, a dolgozó nők korai elvirágzásáról, a kunyhók nyomorúságos voltáról, az általános mezitlábjárásról, stb. Az 1788–89. években a természeti csapások ezeket az állapotokat még súlyosabbá tették.

Igy az a hatalmi harc, melyet előzőleg a privilegizált nemesség és klérus az abszolutisztikus uralkodók ellen folytatott, most már a harmadik rendnek, a polgárságnak, a privilegizált osztályok és az uralkodó elleni harcába csapott át.

Az udvartartás költségei 40 millió livrere emelkedtek; XVI. Lajos kormányai 1777-től 1789-ig 1.441.734.706 livre kölcsönt vettek fel és az összes államadósság végül is 1789. május 5.-én 4.467.478.000 livrere* rugott. (Ez az összeg az akkori viszonyokhoz képest elképzelhetetlenül magas!) XVI. Lajos a parlament állandó vonakodása miatt végül is rendeletet adott ki, melyben megvonta tőle a jogot a pénzügyek kezeléséhez és királyi parancssal elnapolta az ülését. Ez az intézkedés óriási izgalmat idézett elő, a katonaság barátkozni kezdett a néppel, a forradalmi hangulat megkezdődött. A parlament újabb megnyitása után, 1789. június 14. én, a harmadik rend már 491 szavazatot kapott 90-nel szemben. Neckernek, a népszerű miniszternek elbocsájtása — kiról az a babona járta, hogy a nép barátja — súlyos következményei voltak. Páris felkelt és a július 12., 13., 14.-i véres harcok után a polgárság a munkásság segítségével a Bastillet elfoglalta. A forradalom, melyet az udvar és nemesség surlódásai lobbantottak lánggra és a nép széles rétegeiben nyert tápot, győzedelmeskedett: az 1789. augusztus 4.-i emlékezés. Nemzetgyűlés a vivmányokat pontokba foglalta. A legfontosabbjai: a jobbság megszüntetése; — a kötött birtokok feloldása; — a földesurak és uraságok biráskodásának megszüntetése; — a kizárólagos vadászjog megvonása; — a tizedek megszüntetése; — az adók egyenlősége; — a polgárok joga civil és katonai állásokra; — az esküdtszék

* Karl Oberleitner: Finanzverhältnisse Frankreichs.

megváltoztatása, stb.

A polgárság azonban, mely forradalmát a munkásság és parasztság segítségével vivta ki, már a második évben cserbenhagyta fegyvertársait, 1791. június hó 14.-én a „Nemzetgyűlés“-sé átalakult parlament megszavazta a „lex Chapelier“-t, melyben alkotmány ellen intézett támadásnak minősítik a munkásoknak és parasztoknak minden olyan egyesülését és összejövetelét, melynek célja a fizetés vagy bér emelésének elérése. A dolgozókat a forradalom eredményeiből, melynek kivívásánál döntő szerepet játszottak, kinullázták. Végül a nemzetgyűlés 1793-ban törvényt hozott, melyben kimondotta, hogy halálbüntetéssel sújtja mindazokat, kik a földbirtok vagy egyéb magántulajdon felforgatását hirdetik.

Igy segítette elő a tőkés termelési mód továbbfejlődését a nagy francia forradalom, melynek lefolyásából az a törvényszerűség állapítható meg, hogy a termelőerőknek a munkamegosztás előrehaladásával illetve a technika tökéletesedésével végbemenő óriási fejlődése oly mértékben változtatja meg az emberi társadalom strukturáját, hogy a korábbi gazdasági alapokból kifejlődött tulajdonjogi, ideológiai, törvénykezési stb. felépítmények túlhaladottakká válnak és ellentétben kerülnek a feltörekvő társadalmak érdekeivel. Ez az ellentét — a hűbéri és abszolutisztikus rendszer és polgári társadalom ellentéte — robbant ki a francia forradalomban, hogy magasabb társadalmi fokon egyesülve megvesse alapját a nagyiparon és a technika rohamos fejlődésén, a fokozottabb munkamegosztáson és a munka nagyobb termelőerején alapuló fejlettebb tőkés termelési mód zavartalanabb működésének.

(Nagy Gábor)

CAMILLE DESMOULINS LEVELE APJÁHOZ 1789 JUL. 16.-ÁN

Drága Apám!

Most már irhatok és levelem meg is fog érkezni. Magam állítottam őrszemet a postahivatalba és ezentul már nem működhet a leveleket felbontó „cabinet noir“. Hogy megváltozott három nap alatt a dolgok arculata! Vasárnap egész Párizst felháborította Necker elbocsájtása: de hiába hevittem a szenvedélyeket, senki sem ragadott fegyvert. Hozzájuk csatlakozom, látják buzgalmamat, körülvesznek, biztatnak arra, hogy egy asztalra kapaszkodjam: egy perc és már hatezer ember van körülöttem. „Polgárok, mondottam ekkor, tudjátok, hogy a nemzet Necker megtartását követelte és szobrot akart neki állítani: elkergették! Lehetséges szemtelenebbül kihívni haragotokat? Ezután a csapás után nincsen olyasmi, amire képesek ne lennének s meglehet, hogy már erre az éjszakára a hazafiak Szent Bertalan éjéért tervezik.“ Valósággal fuldokoltam a lelket ostromló eszmék sokaságától, rendetlen össze-vissza beszéltem. „Fegyverre! — kiáltottam. Fegyverre! Tűzzünk mindnyájan zöld karkárdákat — a zöld a remény színe!“ Csak arra emlékszem, hogy ezekkel a szavakkal végeztem: „Aljas képek is vannak itten, rendben van, hát csak figyeljenek, nézzenek, igen, én vagyok az, aki testvéreimet a szabadságra hívom fel“, — s pisztolyt huztam elő; „De élve nem kerülök kezükhöz és tudok, ha kell, dicsőségesen meghalni; már csak egyetlen szerencsétlenség érhet, az, hogy Franciaországot újból rabszolgának lássam“.